

JERZY ŚLIZIŃSKI

O JANIE AMOSIE KOMENSKIM W POLSCE

Jan Amos Komenský — twórca nowoczesnej pedagogiki, wybitny teolog, historyk, świetny znawca literatury, autor wybitnych dzieł z najrozmaitszych dziedzin nauki, wielki humanista i gorący patriota czeski — to stanowczo jedna z najświetlejszych postaci w Europie XVII w., jeden z największych twórców i myślicieli, jakich wydał naród czeski od zarania swoich dziejów.

Komenský, którego rozległa tematycznie twórczość była przedmiotem niezliczonych prac analitycznych i syntetycznych pedagogów, historyków, teologów, historyków literatury zarówno czeskich, polskich, jak też autorów wszystkich niemal narodowości, zresztą nie tylko europejskich, przebywał w Polsce blisko trzydzieści lat, oczywiście z przerwami spowodowanymi wyjazdami do różnych krajów ówczesnej Europy. W Polsce też powstawały jego arcydzieła, dzięki którym nazwisko Komenskiego zyskało sławę światową. Komenský dobrze władał językiem polskim, tłumaczył nawet poezję z polskiego na język czeski. Dobrze też znał historię i kulturę naszego narodu, który stał mu się bardzo bliski. Polskę traktował jako swą drugą ojczyznę. Niemniej pozostał na zawsze gorącym patriotą czeskim i chociaż żył w Polsce, to sprawy czeskie w jego posunięciach politycznych odgrywały zawsze pierwszoplanową rolę. Pod tym względem właśnie różnili się bracia czescy z pierwszej emigracji z 1548 r. od emigrantów pobiałogórskich z 1628 r.¹

O ile emigranci z pierwszej fali w stosunkowo krótkim czasie całkowicie się spolonizowali i stali się współtwórcami polskiej kultury narodowej, o tyle członkowie Jednoty braci czeskich, i zresztą nie tylko oni, lecz wszyscy zreformowani, którzy przybyli do Polski z drugą falą masowej emigracji, wierzyli niezłomnie w powrót do ojczyzny, gdy tylko znieawidzony Habsburg zrzucony zostanie z tronu czeskich Przemy-

¹ Por. J. Słiziński, *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce*, Wrocław 1959.

ślidów. Tak pewnie wierzył i Komenský. Historia jednak inaczej się potoczyła. Nadzieje czeskich emigrantów spełzyły na niczym.

Pobyty i działalność naukowa Komenskiego oraz jego stosunek do Polski i Polaków był przedmiotem niejednej pracy autorów polskich i czeskich, między innymi T. Grabowskiego, Ł. Kurdybachy, B. Suchodolskiego, autora niniejszych słów, A. Škarki, J. Polišenskigo i innych. Tu ograniczymy się więc, w dużym zresztą skrócie, do omówienia recepcji twórczości Komenskiego w latach międzywojennych i po II wojnie światowej w Polsce.

Prace Jana Amosa Komenskiego cieszyły się w Polsce od dawna dużym i szczerym uznaniem. Na postać tego wielkiego twórcy patrzono w różnych okresach z najrozmaitszych aspektów i nie zawsze obiektywnie. Stanowczo największym zainteresowaniem od dawien dawna cieszyła się u nas najślawniejsza bodaj praca Komenskiego *Didactica magna* — praca, która stanowi punkt przelomowy w dziejach myśli pedagogicznej i oświatowej. To w Polsce właśnie powstała *Dydaktyka* napisana w języku czeskim. Służyć miała ona jako potężny oręż przy odbudowie zniszczonej ogniem i mieczem ojczyzny wielkiego Czecha. Kiedy jednak utęskniony powrót do kraju coraz bardziej się oddalał, protektor uchodźców czeskich, Rafał Leszczyński, którego dzieci uczył wielki pedagog, namówił go, żeby swe dzieło udostępnił wszystkim. I w ten sposób Komenský, przepracowując wersję czeską na język łaciński, rozszerzając ją znacznie i przystosowując do potrzeb ogólnych, za namową Polaka stał się nauczycielem nie tylko własnego narodu, lecz wychowawcą narodów.

W okresie międzywojennym przekład *Didactica magna* pióra H. Wernicy z 1883 r. okazał się pod względem językowym bardzo już przestarzały. Przystąpiono więc do nowego tłumaczenia. W 1935 r. ukazała się w Warszawie nowa, świetna translacja pióra Krystyny Remerowej, sprostaćca wszelkim wymogom stawianym pracom tego typu. Dzieło Komenskiego zostało przyjęte z dużym uznaniem przez krytykę fachową². Przychylnie odnotowano je także w prasie codziennej. Wszyscy recenzenci słusznie dostrzegali pionierskie cechy tego dzieła, w którym wielki Czech raz na zawsze obalił scholastyczne metody nauczania i na ich miejsce wprowadził metodę pogładową, zalecając powszechność i powiązanie nauki z potrzebami życia. Niejeden recenzent dostrzegł pewne zbieżności myśli Komenskiego z polskim filozofem i pedagogiem z drugiej połowy XIX w. Bronisławem Ferdynandem Trentowskim. Następnie głosy polskiej krytyki podkreślały jeszcze ważność właściwych pomocy szkolnych stosowanych w systemie dydaktycznym, a przede wszystkim tę zna-

² Por. m. in. „Ruch Pedagogiczny”, 1935, nr 8, s. 317; „Przegląd Pedagogiczny”, 1935, nr 9, s. 151, i inne.

nienną tezę o oparciu nauki o naturalny system rozwoju psychicznego dziecka.

Nie były to jednak pierwsze bardziej wnikliwe głosy poświęcone temu arcydziełu Komenskiego, jakie padły w Polsce w okresie międzywojennym. Już w latach dwudziestych powstało studium komparatystyczne, w którym porównano myśli Komenskiego zawarte w *Didactica magna* z systemem szkolnym Komisji Edukacji Narodowej³. Autor zestawiał w nim obydwa systemy, poszukując w nich wspólnych momentów świadczących o pewnych podobieństwach w zamierzeniach i celach pedagogicznych. Doszedł on do wniosku, że oba systemy mają własną konstrukcję, własny punkt wyjścia i swoiste cele, a choć posługują się podobnymi metodami, to powstały niezależnie od siebie, opierając się na psychice dziecka. W konkluzji swej rozprawy stwierdza, że pedagogia każdego z tych systemów jest wykładnikiem życia swojej epoki, przy czym autor zapomniał chyba dodać, że znacznie wcześniejszy system Komenskiego daleko wykraczał poza czasy jemu współczesne.

Warto wspomnieć, że w latach dwudziestych gościł w Warszawie najwybitniejszy bodaj komeniolog słowacki, Jan Kvačala, który w dniach 3 i 4 XI 1927 r. w auli Uniwersytetu Warszawskiego wygłosił dwa wykłady poświęcone stosunkowi Komenskiego do braci polskich. Temat ten żywo zainteresował czołowego naszego znawcę dziejów reformacji w Polsce, Ludwika Chmaja⁴. Powrócił on do niego w 1956 r. na zorganizowanej w Lesznie przez Wydział Nauk Społecznych PAN Sesji Naukowej dla uczczenia czterechsetnej rocznicy powstania gimnazjum w Lesznie.

Z licznych prac poświęconych Komenskiemu oraz braciom czeskim, które powstały w okresie międzywojennym, wymienić należy jeszcze pionierską rozprawę Tadeusza Grabowskiego⁵, gdzie z rzadko spotykaną erudycją przedstawił autor tło przybycia Komenskiego do Leszna, życie umysłowe tego głównego ośrodka braci czeskich na emigracji oraz różnorakie prace naukowe i organizacyjne Jana Amosa.

Do ogromnego wzrostu zainteresowania twórczością Jana Amosa Komenskiego doszło w Polsce Ludowej. Na rok przed uroczystościami obchodzonymi na apel Światowej Rady Pokoju i na podstawie uchwały podjętej na konferencji generalnej Unesco w New Delhi w trzechsetną rocznicę wydania w Amsterdamie *Opera didactica omnia* — w Polsce

³ M. Węglewicz, *Jana Amosa Komeńskiego Didactica magna i system szkolny Komisji Edukacji Narodowej* (Przegląd Katolicki, 1926, nr 48—49, 1927, nr 1—23).

⁴ Por. L. Chmaj, J. Kvačala, *Maria Habsburska i walka Komenskiego z braćmi polskimi* (Reformacja w Polsce, 1928, nr 20, s. 125—126).

⁵ T. Grabowski, *Literatura braci czeskich w Polsce XVII wieku* (Pamiętnik Literacki, 1938, s. 35—71).

wznowiono świetny przekład *Didactica magna* pióra K. Remerowej⁶ z obszernym wstępem i aparatem naukowym Bogdana Suchodolskiego. W 1964 r. ukazały się we Wrocławiu, również w tłumaczeniu K. Remerowej, ze wstępem i komentarzem B. Suchodolskiego, *Pisma wybrane* Komenskigo w jednym obszernym tomie. Wyboru dokonał autor wstępu. Jego zasługą jest, że udostępniono szerszemu gronu odbiorców w Polsce również i drobniejsze, mało na ogół znane prace i rozprawy, które pozwalają na ukazanie myśli wielkiego twórcy w szerszym aspekcie. Prócz tych dwóch pozycji książkowych jedna jeszcze ukazała się w formie samodzielnej broszurki⁷, szereg innych zaś opublikowano na łamach czasopism przede wszystkim o profilu pedagogicznym. W Polsce Ludowej Komenský doczekał się wnikliwej monografii, w której przedstawiono jego działalność w Polsce — głównie z punktu widzenia pedagogicznego. Jej autorem jest zasłużony komeniolog Łukasz Kurdybacha⁸.

W dniach 28 i 29 IX 1956 r. Wydział Nauk Społecznych PAN, jak już wspomniano wyżej, zorganizował w Lesznie Wielkopolskim Sesję Naukową, poświęconą czterechsetnej rocznicy powstania gimnazjum w Lesznie, którego rektorem był także Jan Amos, oraz trzechsetnej rocznicy wydania jego *Opera didactica omnia*. O Komenskim mówili wtedy w różnych aspektach pedagogicy, historycy i historycy literatury różnych narodowości — Polacy, Czesi, Węgrzy i inni⁹. Koło Leszna, w Domu Pracy Twórczej PAN w Osiecznej, toczyły się w dniach 6—8 V 1957 r. obrady Prezydium Międzynarodowego Komitetu dla Organizacji Międzynarodowej Konferencji Komeniologów w Pradze, których celem było przedyskutowanie i ustalenie szczegółowego programu konferencji praskiej. Ustalono tam m. in., że ze strony polskiej zostaną wygłoszone w Pradze trzy referaty: *J. A. Komenski a społeczeństwo europejskie tego okresu* (Ł. Kurdybacha), *Rozwój myśli pedagogicznej Komenskigo do 1654 roku* (B. Suchodolski) oraz *Komenský a Polska* (J. Śliziński). Postanowienie to zostało wykonane.

Z szeregu prac komeniologicznych, które powstały w Polsce Ludowej, na szczególne wyróżnienie zasługuje jeszcze artykuł L. Chmaja pt. *Komenski a bracia polscy*¹⁰. Powrócił on tu do zagadnienia, które poruszył

⁶ J. A. Komenský, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.

⁷ J. A. Komenski, *Mowa o książkach, czyli o sprawnym posługiwaniu się tym najprzedsiedszym instrumentem kształcenia umysłów*, tłum. I. Lichońska, Warszawa 1957.

⁸ Ł. Kurdybacha, *Działalność Jana Amosa Komenskigo w Polsce*, Warszawa 1957.

⁹ Całość materiałów z Sesji w Lesznie wydano w księdze pt. *Sesja Naukowa w Lesznie*, Wrocław 1957.

¹⁰ „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 1958, s. 133—156.

w dyskusji na Sesji w Lesznie, i sformułował wniosek, że wyraźna awersja Komenskiego do braci polskich jest wynikiem odrębnej interpretacji pewnych doktryn teologicznych i konsekwentnej postawy Komenskiego wobec reprezentowanego przez niego kierunku. W tym samym czasie Chmaj wydał w „Pamiętniku Słowiańskim” studium podkreślając ogromne zasługi twórcy nowoczesnej pedagogiki i jego niezwykle postępowe i demokratyczne poglądy¹¹. W ostatnim czasie powstało też kilka cennych prac komeniologicznych pióra Wandy Otwinowskiej¹². Na nazwisko Komenskiego natrafiamy także w szeregu pracach typu historycznego różnych autorów polskich.

W trzechsetlecie śmierci Jana Amosa Komenskiego Polska Akademia Nauk przygotowuje Sesję Naukową dla uczczenia tej rocznicy.

Ale nie tylko prace naukowe poświęcano wielkiemu Czechowi w Polsce Ludowej. Liczne artykuły typu popularnego wydawano po 1945 r. na łamach najrozmaitszych co do profilu pism polskich. Nie jest rzeczą możliwą wspomnieć o wszystkich pracach w niniejszym krótkim szkicu, który nie rości sobie pretensji do podania całokształtu bibliografii na temat komenianów polskich w obranym okresie.

W roku jubileuszowym warto jeszcze wspomnieć o powrocie do Polski wywiezionego przez hitlerowców bezcennego archiwum braci czeskich z Leszna, w którego zbiorach znajdują się liczne listy i inne manuskrypty Komenskiego. Archiwum to udało mi się odnaleźć w Herrnhucie na Łużycach i rewindykować 10 lat temu. Tak więc powrócił Komenský po długiej tułaczce do Polski, którą nazwał swą drugą ojczyzną.

ÜBER JAN AMOS KOMENSKÝ IN POLEN

Jan Amos Komenský — der grosse tschechische Pädagoge, Theologe und Denker, der einen hervorragenden Platz in der europäischen Kultur und Wissenschaft des XVII. Jh. eingenommen hat, verbrachte einen beträchtlichen Teil seines Lebens in Polen. Hier sind seine bedeutendsten Werke entstanden, dank welchen er weit über die Grenzen der beiden ihm nahen Länder berühmt geworden ist. Komenský ist zwar zeitlebens ein echter tschechischer Patriot gewesen, doch wurde er auch ein glühender Freund Polens und der Polen. Er lernte die polnische Sprache gut kennen, und die polnische Kultur und Literatur waren ihm besonders teuer. Kein Wunder also, dass die Gestalt des grossen Tschechen seit langem die polnischen Gelehrten verschiedener Disziplinen — Pädagogen, Literaturhistoriker, Wissen-

¹¹ L. Chmaj, *J. A. Komenský, pedagog demokracji* (Pamiętnik Słowiański, 1958, s. 3—18).

¹² *Rola dydaktyki językoznawczej Komenskiego w Polsce XVII w.* (Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej, Warszawa 1963, s. 190—218) oraz *J. A. Komenski w Polsce* (Przegląd krytyczny prac znajdujących się w bibliotekach polskich — w druku).

schafts- und Bildungshistoriker u. a. lebhaft interessierte. Das wissenschaftliche Werk Komenskýs wurde von den polnischen Forschern immer hoch geschätzt. Etwas anders sah die Beurteilung seiner politischen Tätigkeit aus. Hier sind grosse Meinungsverschiedenheiten entstanden; Komenský wurde nicht selten subjektiv und ungerecht beurteilt, insbesondere in manchen Arbeiten aus der Zwischenkriegszeit. Den Erwerb der polnischen Comeniologie, die sich besonders erfolgreich in Volkspolen entwickelte, bilden Ausgaben der Werke von J. A. Komenský, ihm gewidmete Bücher, Artikel und wissenschaftliche Beiträge. Auf besonderen Tagungen, die die Polnische Akademie der Wissenschaften organisierte (Leszno 1956 und Warschau 1970) wurden die Ergebnisse der Forschungen über das Leben und Werk des grossen tschechischen Gelehrten präsentiert. Schliesslich soll noch erwähnt werden, dass das vom Verfasser dieses Artikels in Herrnhut (DDR) aufgefundene Archiv der Böhmisches Brüder aus Leszno nach Polen zurückgekehrt ist. Das Archiv enthält u. a. kostbare Handschriften von J. A. Komenský.